

**RUS SUBAYLARINDAN
YARBAY TUVERDOKLEBOF VE YÜZBAŞI PİLYAT'A
GÖRE ERMENİLERİN ERZURUM'DA TÜRLERE
YÖNELİK KATLIAM HAREKETLERİ**

Dr. Zekeriya TÜRKMEN*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti idaresinde cemaat sistemine sahip olan Ermeniler, XIX ncu yüzyıla kadar hiçbir problemle karşılaşmadan huzur içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir¹. Avrupa'da esen milliyetçilik rüzgarı kısa bir süre sonra Ermenileri de etkisi altına almıştır. Ortadoğu'nun hammadde kaynaklarına hakim olmak, diğer taraftan da Şark Meselesini kendi menfaatleri doğrultusunda çözmek isteyen Avrupa devletleri, Osmanlı sınırları içerisindeki azınlık cemaatleri ile daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır.

Osmanlı Devleti idaresinde "*millet-i sadıka*" olarak adlandırılan Ermeniler, XIX ncu yüzyıldan itibaren, devlet yönetimine cephe almışlar; Tanzimat döneminden itibaren yer yer isyanlar çıkartarak Osmanlı Devleti'ni sıkıntılı durumlara sokmuşlar; Avrupa kamuoyuna, bağımsızlık yolundaki fikirleri ile diğer meselelerini de kabul ettirmişlerdir. Kapitülasyonların sağladığı haklarla büyük devletlerin himayesine giren Ermeni vatandaşlar; misyoner okullarının da etkisiyle kısa sürede millî bilince ulaşmışlardır. Avrupa devletlerinin Ermenilere ilgisi zaman içerisinde artmıştır. Nitekim, 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile "*Ermeni Meselesi*"² milletlerarası bir konu haline getirilmiştir. Özellikle II nci Meşrutiyetin ilanından sonra

* Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi.

¹ Osmanlı idaresinde Ermenilerin durumu hakkında geniş bilgi için bk., Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983.

² Ermeni Meselesinin ortaya çıkışı hakkında daha geniş bilgi için bk., Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1986; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987; Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, Ankara 1970; Mim Kemal Öke, *Ermeni Meselesi*, İstanbul 1986; Sadi Koçuş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara 1967. Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1985.

her alanda görülen aşırı özgürlük, Ermenilerin de fırsattan istifade ederek Türklere karşı harekete geçmelerine neden olmuştur³.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ERMENİLERİN DOĞU ANADOLU'DA TÜRLERE KARŞI HAREKETLERİ VE ALINAN TEDBİRLER

Osmanlı ülkesinde kendi iradeleriyle zaman içerisinde farklı vilayetlere dağılmış bulunan Ermeniler, nüfus itibariyle ülkenin hiçbir yerinde çoğunluğa sahip olamamışlardır.⁴ Bu şartlar altında Ermeni komitelerinin bağımsızlık veya özerklik kazanmak amacıyla başlattıkları politikalarının başarıya ulaşabilmesi için ellerinde sadece Müslüman halkı ortadan kaldırmak suretiyle, azınlığı çoğunluğa dönüştürmek yolu kalıyordu.⁵

Birinci Dünya Savaşına girmeden önce yapılan istatistiklere göre, Osmanlı Devleti toplam 18.520.016 nüfusa sahip iken, bu nüfusun 1.229.007'ini ise Ermeniler teşkil etmekte idi. Bu Ermeni nüfusuna milliyeti yazılmayan Protestan Osmanlı vatandaşlarının da yarısı Ermeni kabul edilerek ilave edilmiş ve sayı 1.261.929'a yükselmiştir. İstatistikte belirtilen Ermeni nüfusu toplam ülke nüfusunun ancak % 6.8'ini teşkil etmektedir.⁶ İstatistik bilgilerine bakıldığında, Ermenilerin günümüzde sadece katledildiklerini ifade ettikleri 1,5 milyon Ermeni iddiasının gerçeklerle bağdaşmadığı da ortaya çıkmaktadır.

³ Ermeni komitelerinin II. Meşrutiyet dönemdeki faaliyetlerine dair Türkiye'de pek çok eser kaleme alınmıştır. Bk., *Ermeni Âmâl ve Harekât-ı İhtilaliyesi Tesavir ve Vesaik*, Albüm 1-2; *Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilaliyesi*, İstanbul 1332; Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtıl*, İstanbul 1919; Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi*, İstanbul 1976; A. Alper Gazigiray, *Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarıyla Ermeni Terörünün Kaynakları*, İstanbul 1982.

⁴ Nitekim, 1897 yılında yapılan resmi Osmanlı istatistiğine göre, ülkenin toplam nüfusu 19.050.307 olarak tespit edilmiş; bu nüfusun 1.042.374'ünün de Ermeni olduğu belirtilmiştir. Buna göre Ermeniler 1897 yılında ülke nüfusunun sadece % 7.47'ini oluşturmaktadırlar. *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Tarihi İstatistikler Dizisi*, Yay. Hz. Tevfik Güran, Ankara 1997, c.V, s. 21, 24. Ayrıca bilgi için bk., Cevdet Küçük, "XIX. Asırda Anadolu'da Ermeni Nüfusu", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir 1983, s. 75-95.

⁵ Nejdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in Yargılanması*, Ankara 1999, s. 24.

⁶ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1014 Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin 1985, s. 188-189; öte yandan Anadolu'daki vilayetlerdeki Ermeni nüfusu hakkında bilgi için bk., Justine Mc Carthy, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus (Osmanlı Anadolu'sunun Son Dönemi)*, Çev., İhsan Gürsoy, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1995, s. 62-76.

Birinci Dünya Harbinde pek çok cephede savaşmak durumunda kalan Osmanlı orduları ne yazık ki, Çanakkale cephesi hariç diğer cephelerde beklenen başarıyı gösteremedi. Enver Paşa'nın bir zamanlama hatası ile başlatmış olduğu Sarıkamış Harekâtı, sert iklim şartları ve lojistik destek konusundaki eksikliklerin de ilavesiyle kısa sürede yenilgiyle sonuçlandı. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı seferberliği esnasında askere alınan Ermeniler de bu yenilgileri fırsat bilerek karşı tarafa yani Rus ordusuna iltihak etmekte gecikmediler. Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler sadece doğu cephesinde düşman saflarına geçmedi, diğer cephelerde de bu olaylar yaşandı.⁷ Düşman ordusuna katılmaya yönelik firarlar, Ermenilerin büyük bir tehdit haline geldiklerini de gösteriyordu. Nitekim, Rus ordusuna sığınan Ermeniler bir süre sonra ileri harekâta geçen Rus ordularına kılavuzluk etmeye başlamışlardır. Öte yandan bu sırada Ermenilerin birbirleriyle yaptıkları haberleşmelerde ve yazdıkları mektuplarda, Türklerin yenilgileri sevinçle karşılanırken, özellikle Türklerin Birinci Dünya Savaşına girmeleri, Ermeni milleti için kurtuluş ve bağımsızlık hareketinin başlangıcı olacağı yorumları yapıyordu.⁸

Osmanlı ordularının doğu cephesinde Ruslar'a yenilmesi üzerine, içerisinde pek çok Ermeni askerinin bulunduğu Rus orduları Erzurum'a kadar ilerlemişlerdi. Hatta bu sırada Ermenilerin yardımını kabul etmekle beraber, Ruslar bu sırada Türklerin katlini istemediklerini de belirtiyorlardı. Nitekim Ruslar, bu sırada işgal bölgelerini genişletebilmek amacıyla Türklerin sükünnetinden yararlanmak istediklerinden, Ermenileri Erzurum şehrine sokmaya çalışmışlarsa da buna pek muvaffak olamamışlardır.⁹

Rusların Doğu Anadolu'ya gelmesini fırsat bilen Ermeniler, Türklere karşı acımasız bir katliam hareketine girişmişlerdi¹⁰. Osmanlı hükûmeti ön-

⁷ Osmanlı ordusundaki Ermeni asıllı askerlerin Rus ordusuna iltihak ettikleri hakkında bk., *Askerî Tarih Belgeler Dergisi*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Sy: 36/85, s. 9, 12; Sy: 36/86, s. 95, 97.

⁸ Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtıl*, İstanbul 1919, s. 44-45.

⁹ Ahmet Refik, *aynı eser*, s. 45-46.

¹⁰ Ermenilerin Erzurum, Van bölgesindeki katliamları bugün dahi yapılan kazılarda gün ışığına çıkmakta; pek çok toplu mezar bulunmaktadır. Ülkemizde bu konuda da akademik çalışmalar yapılmıştır. Bilgi için bk., Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1985; *İslam Ahalinin Düçar Oldukları Mezalim Hakkında Vesaike Müstenid Malûmât*, İstanbul 1335 (1919); Enver Konukçu, *Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı (11-12 Mart 1918)*, Ankara 1990; Kâzım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, İstanbul 1935; Mustafa Hürbaş; "1918 Erzurum Katli-

celeri bu olayları, aldığı küçük çaplı tedbirlerle önlemeyi uygun buldu. Öte yandan Ermenilerin silahlarıyla birlikte Osmanlı ordusundan firar etmeleri, Ermeni papasların önderliğinde ısyanlara karışmaları Osmanlı hükûmeti tarafından münferit olaylar şeklinde değerlendirildi. Fakat Ermeni çetelerinin faaliyetleri öncekilerle kıyaslanamayacak ölçüde arttı. Aslında savaşın başlangıcından önce her türlü ısyan hazırlığına girişmiş bulunan Ermeniler, savaşın ilk yıllarında toplu bir ısyana yönelememişlerdi. Ermeniler bu sırada İngilizlerin İskenderun Körfezi'nden, Rusların da doğudan İskenderun Körfezi'ne yönelik olarak başlatacakları hareketi beklemekte idiler. Ancak, bekledikleri bu olay gerçekleşmeyince Ermeniler uygun zamanı bekleyemeden harekete geçtiler.¹¹ Özellikle Doğu Anadolu bölgesinde başlayan Ermeni ısyanları kısa sürede diğer illere de yayıldı. Aslında Ermeni çetelerinin cephe gerisindeki faaliyetleri, devletler hukukuna göre vatana hıyanet sayılıyordu. İşte bu nedenle Tal'at Paşa kabinesinin aldığı 24 Nisan 1915 tarihli kararla Ermeni siyasi teşekküllerinin dağıtılması gündeme gelmiş; Ermeni komitelerinin sahip oldukları evrak ve sairenin imha edilmesine fırsat verilmeyen el konulması, komitecilerin tutuklanması istenmişti.¹² Ancak, Başkumandan Vekili Enver Paşa, 26 Mayıs 1915'de Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Ermenilerin savaş bölgesinden alınarak, bir takım şartlar çerçevesinde ülke içinde başka yerlere zorunlu iskan edilmesini istemişti. 27 Mayıs 1915'te kabul edilen ve "*Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükumete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat*" adlı kanun 1 Haziran 1915 tarihinde Takvim-i Vekayi'de de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Kısaca belirtmek gerekirse, "*Tehcir Kanunu*" olarak bilinen bu kanuna göre, doğu cephesinde Türk ordusuna problem çıkaran unsurlar Suriye'ye zorunlu göçe tabi tutulmuştur.¹³ Bu kararın uygulamaya konulması kolay olmamış; ortaya çıkan olumsuzluklar ve bir takım suistimaller ise bugünlere ulaşan istismar zincirinin önemli bir halkasını oluşturmuştur. Nitekim, tehcir kararından dolayı Osmanlı Devleti, sadece İtilaf Devletleri tarafından değil, müttefikleri tarafından dahi suçlanmıştır.

amı Neden ve Nasıl Oldu?", *Atatürk Üniversitesi Kuruluşunun XX. Yılı Armağanı, Ermeniler Hakkında Makaleler-Derlemeler*, c.II, Ankara 1978.

¹¹ Nejdet Bilgi, *aynı eser*, s. 27.

¹² 24 Nisan 1915 tarihli emirname metni için bk., Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, s. 106-108.

¹³ Takvim-i Vekayi, nr: 2189, 19 Mayıs 1331; Ermeni Tehcir kanunu ile ilgili bilgi için bk., Azmi Süslü, *aynı eser*, s. 110 vd.; ayrıca bk., Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, (Neşreden Enver Bolayır), İstanbul 1958; Salahi Sonyel, *Ermeni Tehciri ve Belgeleri*, Ankara 1978.

Almanlar din duygularından hareketle olaya duygusal şekilde yaklaşmışlardır.¹⁴

Tehcire tabi tutulanların dışında Rus işgal bölgesinde kalan veya Rus ordusuna iltica eden Ermeniler ise teşkil ettikleri çeteler vasıtasıyla Türklere yönelik sindirme hareketlerine 1915 yılından itibaren daha çok hız verdiler. Ermenilerin Türklere yönelik katliam hareketlerinin artması üzerine Osmanlı ordusundaki komuta kademesi ile Rus ordusu komuta kademesi arasında bir takım yazışmalar da yürütülüyordu. Rus Kafkas Orduları başkomutanı General Prjevalski, Aralık 1917’de Osmanlı Orduları Grup Komutanına gönderdiği mektupta Ermeniler tarafından Türklere yönelik icra edilen her türlü kötü muamelenin zamanında önlenmesi için elinden geleni yapacağını ve bunların önlenmesi için köklü tedbirler alacağını bildiriyordu.¹⁵ Öte yandan Gürcü asıllı Rus generali Odişelidze ise, 10 Ocak 1918 tarihinde Kafkas Osmanlı Ordu Komutanlığına gönderdiği telgrafta Erzincan’da meydana gelen olaylarda Ermenilere direnen sayıları bilinmeyen pek çok müslümanın öldüğünü bir kısmının da yaralandığını bildiriyor; Rus subaylarının müdahalesi ile olayların önlenmesi açıklanıyordu.¹⁶ General Odişelidze’nin telgrafından belirttiği bu olay, aşağıda metnini vereceğimiz Tuverdoklebof tarafından da teyid edilmektedir. Odişelidze 9 Şubat tarihinde Osmanlı Kafkas Ordusuna gönderdiği detaylı telgrafında ise, Erzincan-Erzurum yolu üzerindeki müslüman köylerinin tamamen imha edilmesi emrini Ermeni yanlısı Albay Morel tarafından verildiğini belirtiyor; telgrafın devamında adı geçen Albay’ın gülünç bir Rus üniforması giymiş bir Ermeni çete reisi olduğunu ima ediyordu.¹⁷ Nitekim bu rapordan da anlaşıldığı üzere Ermeniler Erzincan’da yüzlerce Türk’ü katletmişlerdir.

Ermeniler 1917-1918 yıllarında Doğu Anadolu’da kurdukları çeteler vasıtasıyla pek çok Türk köyünü yağmalamış, yakmış; masum halktan binlercesini de katletmişlerdir. Bu tür hadiseleri sık sık tekrar etmelerine rağmen, Ermeniler, Avrupa kamuoyunda kendilerini mazlum duruma düşmüş gösteren politikalar takip ediyordu. 1918 Nisan ayı sonlarında Kutayis valisi Çuvaşgılı tarafından yazılan telgrafta ise, *“Türkler kesiyor, öldürüyor diye şayialar çıkıyor, ben size beyan ederim ki, bu doğru değildir. Türk hükümeti ve Türk askeri kendi halinde duranlara hiçbir şey yapmaz ve iliş-*

¹⁴ Nejdet Bilge, *aynı eser*, s. 34-35.

¹⁵ Azmi Süslü, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, s. 31.

¹⁶ Azmi Süslü, *aynı eser*, s. 32.

¹⁷ Azmi Süslü, *aynı eser*, s. 34-35.

mez. Mal mülklerini de muhafaza ederek, onlara yardım eder.” denilerek, Ermenilerin ortaya attıkları asılsız haberler yalanlanıyordu.¹⁸

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi ve kütüphanesinde bulunan ve aşağıda aynen çevirisini vereceğimiz rapor ise, bölgede görev yapmış olan, daha iki Rus subayı tarafından hazırlanmıştır. Bir Rus subayı tarafından kaleme alınmış olması bakımından önemli olduğu düşünülen bu rapor aşağıda aynen verilecektir.

**RUS İHTİLALİ BİDAYETİNDEN İTİBAREN 27 ŞUBAT
1918’DE OSMANLI
KIT’AATININ ERZURUM’U İSTİRDÂT ETTİKLERİ
TARİHE KADAR
ERMENİLERİN ERZURUM ŞEHRİ VE HAVALİSİ TÜRK
SEKENESİNE
KARŞI TAVİR VE HAREKETLERİNE DAİR¹⁹.**

(s.2) MUKADDİME

Erzincan, Erzurum kasabalarında ve Erzincan-Erzurum yolu tarafında sakin ahali-yi İslamiyenin düçar oldukları zulm ve i’tisafın derece-i vüs’atini bütün çıplaklığıyla bu vesika tespit ve tahrir ediyor. Kaymakam (Yarbay) Tuverdoklebof’un el yazısıyla yazılan işbu vesikanın Rusça aslı mahfuzdur²⁰.

**(s.3) ERMENİLERİN ERZURUM ŞEHRİ VE HAVALİSİ TÜRK
SEKENESİNE KARŞI TAVİR VE HAREKETLERİNE DAİR**

¹⁸ Azmi Süslü, *aynı eser*, s. 43.

¹⁹ Bu hatıra II nci Rus Erzurum Kale Topçu Alayının tarihçesine ilave olarak yazılmış ise de başlı başına bir vesika mahiyetini haizdir. Yarbay Tuverdoklebof tarafından hazırlanan bu belge Genelkurmay ATASE Arşivi Osmanlı Devri İç İsyanlar bölümünde, Klasör: 1484, Dosya: 5-1; F: 1-4’te kayıtlı bulunmaktadır. Öte yandan bu belgenin broşür şeklinde basılmış olan hali de ATASE Başkanlığı kütüphanesi nr: 673/1’de yer almaktadır. 16 sayfa halinde basılmış olan bu eserin basım yeri yazılmamıştır. Yazarı ise, Yüzbaşı İvan Gokilaviç Pilyat olarak geçmektedir. Bu belgeye, Azmi Süslü tarafından yayınlanan, (*Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, Ankara 1987, s. 45-56) eserde yer verilmiştir. Ayrıca belge kısmi olarak Muammer Demirel tarafından hazırlanan, (*Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)*, Ankara Gnkur. ATASE Yay., 1996) adlı eserde de kullanılmıştır.

²⁰ Belgenin Rusça aslı mahfuzdur denilmesine rağmen, ATASE Başkanlığı Arşivinde tarafımızdan yapılan araştırmada buna ulaşılamamıştır.

Eskiden beri Avrupa'da Rusya efkâr-ı umumiyesince ma'lûm olan Türk-Ermeni husumeti²¹, bu harb-i umumideki tezahürâtı mertebesinde hiçbir zaman tasavvur edilmemiştir.

Ermenilerin Türkleri görmek istemedikleri eskiden beri ma'lûm, Ermeniler kendilerini daima mazlum, makhur (kahra uğramış) mertebesinde göstermişler; medeniyetteki terakkileri ve dinleri dolayısıyla pek ağır işken- celere duçar olur bir millet şeklinde görünmekte daima muvaffak olmuştur.

Ermenilerin bir dereceye kadar teması fazlaca olan Ruslar, Ermeni medeniyeti ve liyakatı hakkında bir parça başka türlü fikir hasıl etmişlerdir. Bunları oldukça hasis, şaşkıncı, aç gözlü ve ancak başkasının sırtında geçi- nebilir bir millet olarak tanımışlardır. Rus köylüsü Ermenilere başka türlü hüküm vermiştir.

Rus neferlerinden bir çok defalar şu sözleri işittim. "*Ermeniler iyi millet, Türkler bunları becerdiler fakat iyi kesemediler; bir tane kalmayın- caya kadar kesmeliydiler!*" Rus kıt'aatı arasındaki Ermeni efrad her hususta daima en aşağı addolunmuştur. Ermeniler daima perakende hizmeti ve cep- heye gitmemeyi tercih etmişlerdir. Ermenilerden bir çok firariler ve kendi kendini yaralamaklar muharebe bidayetinden beri bunlar hakkında bu fikri tespit etmiştir. Fakat Türklerin Erzurum'u istirdatlarına²² (geri almalarına) kadar geçen iki (s.4) ay zarfında Ermenilerden bizzat gördüğüm ve işittiğim ahval bunlar hakkındaki her türlü fena faraziye ve tasavvurun fevkindedir (üzerindedir).

1916'da Erzurum'un Rus kıt'aatı tarafından işgalinde²³ gerek şehre ve gerek civarına hiçbir Ermeni yaklaştırılmamıştır. Birinci kolordu kumandanı General Kalitin, Erzurum ve havalisi, kumandanlığında kaldıkça aralarında Ermeni efradı bulunan kıt'aat bu havaliye sevk edilmedi idi. İhtilalden son-

²¹ Türk-Ermeni husumetinin bu derece artmasında büyük ölçüde 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşının ardından Rusya'ya göçürülen ve orada gerekli eğitimi aldıktan sonra tekrar Doğu Anadolu'ya dönen Ermenilerin ve yurtdışında eğitim görenlerle, misyoner okullarından yetişenlerin payı büyüktür. Rusya'ya göçürülen Ermeniler hakkında bk., Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara 1988, Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi, c.XIII, sy: 7'den ayrı basım.

²² Türk Ordusu 12 Mart 1918 tarihinde Erzurum'u Rus ve Ermeni birliklerinden geri almıştır.

²³ Erzurum, 16 Şubat 1916 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bk., Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 289-290.

ra²⁴ her türlü tedabir (tedbirler) lağv edilmiş bulununca Ermeniler Erzurum ve havalisine saldırdılar²⁵. Bu hücumla beraber gerek şehirde ve gerek civar köylerde evler yağma edilmek, sahipleri kâffeten katl olunmak gibi cinayetler başladı. Rusların mevcudiyeti Ermenilerin bu cinayetlerini alenen yapmalarına mani oluyordu. Katil ve yağma eşkiyavari olarak gizlice icra edilmekte idi.

1917 senesi bilhassa neferâtın mürekkep Erzurum İhtilal İcra Komitesi, ahalden silah toplamak maksadıyla her tarafı aramaya başladı. Taharriyat muntazam surette cereyan etmediğinden biraz sonra yağmagirliğe müncer oldu. Neferât tarafından pek vâsi' surette yağmagirlik devam etti. Yağmacılıkta en ileri gidenler muharebede korkak olan Ermeni neferleri olmuştur.

Bir gün at üstünde şehir sokaklarından birinden geçerken bir çok Rus neferi kümesi başlarında bir Ermeni neferi olduğu halde yetmiş yaşında iki Türk'ü bir yere sevk ediyorlardı. (s.5) Ermeni neferinin elinde tel örgüsünden bir kırbaç bulunup hiddetinden benzi atmıştı, yollar gayet çamurlu idi.

Ermeni neferleri bîçare ihtiyar Türkleri çamurların içinde sokağın bir tarafından öbür tarafına sürüklüyorlardı. Neferleri kandırmak için çok çalıştım. Bu ihtiyarlara insan gibi muamele etmelerini söyledim. Kalabalığın başında bulunan Ermeni nefer elindeki tel örgüsü kırbaçla vurmaya yürüterek; "*Siz bunları müdafaa ediyorsunuz. Öyle mi? Onlar bizi kesiyor. Siz bunlara yardımcı çıkıyorsunuz değil mi?*" diye bağırdı. Toplanmış olan diğer Ermeniler de bunun tarafına iltizam ettiler. O zamanda Rus neferleri o derece şımarmışlardı ki, her yerde zabitleri dövmekte ve hatta öldürmekte idiler. Mevkiim fenalaşmıştı. Zabit kumandasında muti' bir devriye kolu zuhur ediverince ahval değişti. Ermeniler hemen ortadan kayboldu. Rus neferleri de ihtiyarları hakaretsiz sevk etmeye başladılar. Rus kıt'aatının cepheden kendi kendine dağıldıkları tarihte, cephede kalan veyahut buralara şitâb eden Ermenilerin geriden diğer milletlere mensup kıt'aat gelinceye kadar Türk köylülerine pek çok vahşetler yapmak tehlikesi zuhur etmeyeceğini pek kuvvetle temin ediyorlardı. Türk Ermeni arasında vifak-ı tam husulüne çalışıp muvaffak olacaklarını ve bu bâbda her türlü teşebbüsatta bulduklarını (s.6) dermeyer ediyorlardı. Geceleri bu sükûn-ı sükûtun teessüs edebileceği tasavvur olunabiliyordu.

²⁴ 1917 Ekim ayında gerçekleştirilen Bolşevik ihtilali.

²⁵ Ermenilerin Bolşevik İhtilalini takip eden dönemde Erzurum ve civarında Türklere karşı icra ettikleri mezalime dair bilgi için bk., Azmi Süslü, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, s.31 vdd; ayrıca bk., Muammer Demirel, *aynı eser*, s. 76 vd.

Hakikaten bidayette bu teminata inanacak ahval nümâyân (belli) oluyordu. Mesela, Rus neferleri tarafından kışla haline ifrağ olunan camiler tahliye ve tathir ediliyor (temizleniyor) ve bir daha -Türkler için- ikametgâha tahsis edilmiyordu. Türk ve Ermenilerden mürekkep şehir milisleri teşkil olunuyor, katl ve yağma edenlerin muhakemesi için divan-ı harpler teessüs etmesini Ermeniler yüksek sesle talep ediyorlardı.

Bunların hepsi hile ve tuzak olduğu bilahare anlaşılıyordu. Milis teşkilatına giren Türkler pek çabuk bundan vaz geçtiler. Çünkü milis teşkilatına giren Türklerin pek çoğu gece devriyelerinden avdet etmemeğe ve ne olduklarına dair malûmât alınmamaya başladı. Şehir haricine çalıştırmaya götürülen Türkler de avdet etmiyordu²⁶. En nihayet teşekkül edebilen divan-ı harp kendisini idama mahkûm edeceklerinden korkarak hiç kimseyi cezalandıramıyordu. Münferit yağma ve katiller çoğalmaya başladı. Kanun-ı sani ile Şubat arasında yağmacılar tarafından Erzurum'un ma'ruf simalarından Bekir Hacı Efendi bir gece kendi hanesinde katl edildi. Odişelidze²⁷ üç gün zarfında katilin meydana çıkarılmasını kıt'aat kumandanlarına emretti. Başkumandan Ermeni kıt'aatı kumandanlarına efradın itaatsizliği son dereceyi bulduğunu söyleyerek pek ağır tahkirâtta bulundu. (s.7) Eşkiyaca zulm ve teaddi ve yollarda çalıştırmak bahanesiyle kıra götürülen Türklerin hemen yarı yarıya avdet etmemesi hususunu Ermenilere izah ederek eğer taht-ı işgale alınan arazide Ermeniler hakim olmak istiyorlarsa kendileri mazbut ahlâk sahibi olduklarını göstermeleri icap edeceğini ve yaptıkları cinayetlerle kendi milletlerinin namını telvîs etmekte olduklarını Ermenilerin münevver kısmına pek acı lisanla ihtar etti. Ve hattâ henüz harb-i umumi neticelenmeyip umum sulh konferansı bu havalinin Ermenilere verilmesini kabul ve tasdik etmemiş olduğu zamanda Ermenilerin bilhassa daha ziyade kanuna riayetkâr ve serbestiye layık bir millet olduklarını göstermeleri icap edeceğini söyledi. Ermeni kıt'aat kumandanları ve Ermeni milletleri bir kısm-ı kalîl Ermenilerin icra-yı vahşet etmeleri bütün Ermeni milletinin namusunu lekeleyeceğini lisan-ı kat'iyile beyan edip bir kısım Ermeniler Türklerin eski zulümlerinin intikamını almakta olduklarını ve fakat mütefekkir Ermenilerin buna mani olmaya pek ziyade çalıştıklarını ve bunun için kat'i tedbirler ittihazını tezekkür ve mevki'-yi icraya vaz' edeceklerini söylediler.

²⁶ Milis teşkilatına giren Türklerin, Ermeniler tarafından geceleri ortadan kaldırıldıkları bilahare tespit edilmiştir. Bilgi için bk., Muammer Demirel, *aynı eser*, s. 91-92.

²⁷ General Odişelidze, Rus Kafkas ordusu komutanı olup Gürcü asıllıdır.

Bundan bir müddet sonra Erzincan'da Ermenilerin Türkleri katliâmı havadisi vasıl oldu. Bunun tafsilatını bizzat başkumandan Odişelidze'nin ağzından işittim ki, bervech-i âtidir:

Kıtâl, doktor ve müteahhit tarafından tertip edilmiş (s.8) yani her halde eşkıya tarafından tertip edilmemiştir. Bu Ermenilerin isimlerini suret-i kat'iyede bilmediğim için burada zikredemeyeceğim. Her türlü müdafaadan mahrum ve silahsız sekiz yüzden fazla, Türk itlâf edilmiştir. Büyük çukurlar açılmış ve bîçare Türkler bu çukurların başına sevk olunup hayvan gibi boğazlanmış ve bu çukurlara doldurulmuş, her hangi bir Ermeni sayarmış: Yetmiş mi oldu? On kişi daha alır; kes! Deyince, on kişi daha keserler. Çukura atıp üzerlerine toprak doldururlarmış. Bizzat müteahhit eğlenmek için seksen kişi kadar bîçareleri bir eve doldurup kapıdan çıkarlarken birer birer kafalarını parçalamış. Erzincan kıtalinden sonra mükemmel silahlarla mücehhez Ermeniler, Erzurum'a doğru ric'ata başladılar. Menzil hattını Türklerin tasallutundan vikaye için birkaç topla birlikte menzil ile ric'ata mecbur olan bir Rus topçu zabiti bir gün icabât-ı harbiyeden olarak Ermeni kıt'aatından bazısını mevzi'e sokmak istemiş, muntazam harp etmek Ermenilerin hoşuna gitmediğinden bir gece Rus zabitleri evlerinde uyurlarken evleriyle birlikte yakmak istemişler evi tutuşturmuşlar.

Rus zabitleri pek güçlkle yangından kurtulmuşlar, çoğunun eşyası kâmilen yanmıştır. Erzincan'dan Erzurum'a ric'at eden Ermeni eşkıya sürüleri, yolları üzerine rast gelen İslam köylerini ahalisi ile birlikte mahv etmişlerdir. Menzildeki arabaları ve topçu cephanesini sevk ve nakletmek üzere silahsız ve muti' ahaliden, (s. 9) Türklerden kira ile arabacılar tutulmuştu. Bunlar Erzurum'a yaklaştıkça yollarda, Rus zabitanının evlerine girdikleri zamanlardan bilistifade, Ermeniler bu Türkleri öldürmeye başlamışlar. Dışarıdaki feryadı işitip imdat için dışarı çıkan Rus zabitleri, Türkleri vikaye için müdafa edince aynı akıbete kendileri de düşer olmaları tehdidiyle ve silahla mukabele görmüşlerdir. Bu kıtal hayvanca ve vahşetle icra olunuyordu.

Erzurum şehrinde Rus topçu zabitan gazinosunda Topçu Mülazımı Madivani şöyle bir vak'anın şahidi olduğunu alenen beyan etmiştir. Bir Ermeni, arabacıardan bir Türk'ü öldürmek için vurmuş, fakat Türk henüz ölmemiş, sırt üstü düşmüş, Ermeni elindeki sopayı can çekişen Türk'ün ağzına sokmak istemiş, dişleri kilitlenmiş olduğundan sopayı ağzına sokamayan Ermeni, Türk'ün karnını tekmeleye tekmeleye öldürmüş.

İlıca kasabasında firar edemeyen Türklerin kâffesi katledilmiş²⁸ olduğunu ve kör baltalarla enselerinden kesilmiş bir çok çocuk cenazeleri gördüğünü bizzat Odişelidze söyledi.

İlıca kıtalinden üç hafta sonra 26 Şubat 1916 senesinde oradan avdet eden Kaymakam (Yarbay) Gıryaznof müşahedatını bervech-i âti hikaye etti: Köylere giden yollarda azası (organları) tahrip edilmiş bir çok cenazelere rast gelmiş, her geçen Ermeni bir kere küfür eder ve tükürürmüş.

12-15 sajen²⁹ merbu'unda cami avlusunda (s. 10) iki arşın irtifa'ında cenaze yığılmıştı. Bunlar arasında her yaşta kadın, erkek, çoluk-çocuk ve ihtiyarlar vardı. Kadın cenazelerinde cebren taarruz âsârı pek âyan bir halde idi. Bir çok kadın ve kızların mahall-i tenasüllerine tüfenk fişengi sokulmuştu. Ermeni kıt'aatı nezdinde telefon hizmetini ifa eden Ermeni kızlarından bir ikisini Kaymakam Gıryaznof cami avlusunu davet etmek ve Ermeni marifetlerini görüp iftihar etmelerini makam-ı serzenişte teklif etmiş ve götürmüş, o hali gördükleri zaman müteessir olacaklarına bilakis meserretle gülmeye başlamaları nefretle karışık hayreti mucip olmuş ve pek çok müteessir olan Gıryaznof bunları ta'zir ve takdir etmeye başlamış ve Ermenilerin hatta kadın bile olsalar en alçak ve vahşi bir millet olduklarını ve harp etmiş nice fecayi görmüş bir zabitin bile tüyelerini ürperten bu vahşet levhası karşısında talim ve terbiye ve mektep görmüş genç kızların meserretle gülmeleri buna delildir. Deyince, bir parçacık sıkılmak lüzumunu derhatır eden kızlar, sinirlerinin gevşemesinden güldüklerini ileri sürmüşlerse de, efkâr-ı hunharanelerini te'vil edememişlerdir.

Alaca menzil kumandanlığı müteahhidi olan bir Ermeni 27 Şubat'ta Alaca'da yapılan vahşet hakkında şöyle hikaye etti: Ermeniler bir kadını canlı olduğu halde duvara çivilemişler, sonra kalbini oyup başının üstüne asmışlar!

(s.11) Erzurum'da birinci büyük kıtale 7 Şubat'ta teşebbüs etmişler. Şimdi söylendiğine göre topçu neferleri sokaklarda ahaliden 270 kişiyi yakalamışlar, bunları kamilen soyduktan sonra maksad-ı ma'lûmu tatmin için hepsini kışlanın hamamına doldurmuşlar. Bizzat benim son derece gayretim semeresiyle bunlardan ancak sağ kalan 100 kişi kurtulmuştur. Diğerleri gü-

²⁸ Ermeniler 2 Mart 1918 tarihinde İlıca katliamını başlatmışlar, kitle halinde Türkleri katletmişlerdir. Bu katliamı inceleyen heyet arasında bilahare tarihçi Ahmet Refik Altınay'da yer almış, gördüklerini eserinde anlatmıştır. Bk., Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında*, İstanbul 1919, s. 36.

²⁹ Sajen, eskiden Rusya'da kullanılan bir ölçü birimidir. Bir sajen 2.13 metre değerinde bir uzunluk ölçüsüdür. Burada belirtilen ölçü 25,5 x 31,9 metredir.

ya benim meseleye vukufum dolayısıyla neferler tarafından evvelce saliverilmiş olduğunu söylediler. Bu işin mürettibi topçu kıt'atına merbut piyade Ermeniler arasında Zabıt Vekili Karagudoyef isminde bir vahşi olduğu anlaşıldı. Bugün sokaklarda birkaç Türk katledilmiştir.

16 Şubat'ta Erzurum şümendüfer istasyonunda bir takım Ermeniler gayr-ı müsallah muti' müslüman ahaliden on kişiden fazlasını kurşuna dizmişler. Bunları müdafaa ve muhafaza etmek teşebbüsünde bulunan Rus zabıtlarını ölümle tehdit etmişlerdir. Bu esnada hiç kabahatsiz bir Türk'ü öldürdüğünden dolayı bir Ermeni'yi haps etmiştim. Umum kumandan divan-ı harp teşkilini emretmişti. Eski kanun mucibince cinayet icra edenler idam edilecekti. Ermeni zabıtlardan birisi bu mevkuf olan Ermeni, cinayetinin cezası olarak sulb edileceğini söylediği zaman mevkuf Ermeni hiddetlenmiş, bir Türk için bir Ermeni asıldığı nerede görülmüş! Diye bağırmış. Erzurum'da Ermeniler, Türk pazarını yakmaya başladılar. (s.12) 17 Şubat'ta Topçu alayının mıntıkası dahilinde Tepeköy'ün bütün ahalisi kadın, erkek, çoluk-çocuk kâffeten katledilmiş olduğunu işittim. Aynı günde Antranik'in Erzurum'a geldiğinden bu katliâmıdan bahs ederek faillerinin meydana çıkarılmasını söyledim³⁰. Ne netice çıktıği henüz ma'lûm olamadı.

Antranik topçu zabitanı gazinosunda umum muvacehesinde zabt ve rabt teessüs edeceğine vaad etti. Fakat icraat vaad şeklinde kaldı. Halbuki Zakafkas hükûmeti tarafından bilhassa zabt ve rabt teessüs için Antranik ile Doktor Zavriyef Erzurum'a gönderilmişlerdi. Şehirde bir dereceye kadar gürültü azaldı. Sükkânı sağ kalmayan köylerde de bittab' sükûn hasıl oldu. Harekât-ı harbiye Osmanlıların Ilıca'ya doğru geldiklerini gösterince Erzurum şehrinde Ermeniler tarafından Türk ahali tevkifine tekrar başlandı. Bilhassa 25-26 Şubat'ta tevkifler göze çarpacak dereceye çıktı. 26-27 Şubat gecesi Ermeniler, Rus zabıtlarını aldatarak katliâm yapıp Türk askerinin korkusundan kendileri de firar ettiler. Katliâm tesadüfi olmayıp bittertib evvelce tevkif edilenlerle beraber hepsi tamamen yakalanıp badehu birer birer katl edilmiştir ki, o gece katl edilenlerin yekûnu 3.000 (üçbin)'e baliğ olduğu yine Ermeniler tarafından iftiharla söylenmiştir. Müdafî' Ermeniler o kadar az idi ki, iki topla 1.500 mevcuttan ibaret (s.13) Türk askerine karşı duramayıp kaçtılar, fakat yalnız bu gece zarfında yaptıkları katil pek çoktur. Katliâmın önüne geçmek tamamen Ermenilerin ileri gelenlerinin elinde idi. Binaenaleyh katliâmıda yalnız eşkıya değil, mütefekkir Ermeniler de medhaldârdır. Ermenilerin aşağı tabakası, ileri gelenlere ve bilhassa içinde

³⁰ Bu sırada Antranik'in amacı ise Erzurum'da bulunan tüm müslüman ahaliyi katletmektir. Bunun için de kurduğu çetelerle faaliyetini sürdürmektedir. Bk., Muammer Demirel, *aynı eser*, s. 97-99.

bazı temayüz etmişlerin emirlerine son derece muti'dir. Benim alayımın zabitanı kâmilen Rus olduğu halde efradı hemen kâmilen Ermeni idi. Elimizde bunlara karşı hiçbir kuvvet olmadığı halde emirlerimizi daima infaz ettirebildik. Bu efrad hiçbir zaman alenen cinayete tesaddi edemedi. Hatta katliâm gecesi alayın nakliyesinin bulunduğu kışlada yalnız bir Rus zabiti nöbetçi olduğu halde seyis Türklerden hiç birisi katl olunmamıştır. Şayan-ı dikkattir ki, silahsız Türk seyisler yalnız 40 kişiden ibaret olup bunların etrafında bulunan Ermeni topçu neferâtı yüzlerce olduğu halde hiçbir müslümanın burnu bile kanamamıştı.

Bilâ-tefrik bütün Ermeni mütefekkirlerinin cinayette medhaldâr olduklarını iddia etmek istemiyorum. Hayır, bu halin muvafık olmadığını Ermenilerin tuttuğu yolun çıkmaz olduğunu itiraf eden Ermeni mütefekkirlerine rast geldim. Hatta yalnız kavlen değil, fiilen kıtâle mümana'atta bulunan bazı Ermeni mütefekkirleri de görülmüştür. Ancak bunlar ekseriyet arasında pek ekalliyette kalıyorlar. Bunlar da Ermeni (s.14) mefkûresine muhalif addolunarak ekserisi Ermeni vahşilerinin nazarında daima makhûr bulunmuşlardır. Bazıları da suretâ cinayet aleyhinde görünerek hakikatte gizlice kıtâl imkânında hemen icrada kusur etmemişlerdir.

Bazıları sükûtu ihtiyar eder, bazıları da Rusların serzenişlerine karşı: Siz Russunuz, hiçbir zaman Ermeni milletin mefkûresini anlayamazsınız, derlerdi. Vicdan azabı nedir bilmezler. İnsanların vicdanı kıymetdar elmas gibi lekesiz yaratılmıştır, lekesiz kalmalıdır.

Türklerin katlinden dolayı vaki olan tekdir ve serzenişlere bazı Ermeniler de şu yolda cevap vermişlerdir: Türkler de Ermenileri imha için böyle hareket etmiyorlar mı? Yaptığımız intikamdan başka nedir?

Vukuat-ı anfe Ermeni milletin ve Ermeni mütefekkirlerinin mefkûrelerini pek âşikâr surette gösterir³¹. Hiç kimse, olan vukuatı olmamış bir hale koyamaz.

Ermeniler rüzgâr ektiler. Fakat rüzgâr ekenin fırtına biçeceğini unuttular!

Erzurum Deveboynu Mevazii
Muvakkat Kumandan Vekili ve İkinci
Erzurum

³¹ Ermeniler sadece Erzurum şehrinde katliam yapmakla kalmamışlar; bu vilayete bağlı bütün ilçe ve köylerde mezalimlerini icra etmişlerdir. Bk., Muammer Demirel, *aynı eser*, s. 104 vd.

İstihkâm Topçu Alayı Kumandanı
Esir-i Harp Kaymakam
Tuverdoklebof
16 Nisan 1918 Erzurum.

(s.15)

Mazruf Mektubun Tercümesidir:

17 Nisan 1918 Erzurum

Saadetlû Efendim Hazretleri,

Rusya sahra topçusunun yegâne mümessili sıfatıyla Rus zabitlerine karşı gösterdiğiniz lütuftan dolayı teşekkürâtımı takdim ederim. Birinci kolordu kumandanının size haber verdiği Yüzbaşı Pilyat ismini der-hâtır buyurmanızı rica ile tasdi'a ictisar ediyorum.

Ben, Şubat ibtidalarında 12 kıt'a seri ateşli sahra ve cebel toplarıyla makineli tüfenkleri Erzurum Cemiyet-i Hayriye Reisi Seyidof Efendi'ye Erzurum'da Ermeni mezalimini itfa için emirlerine amade ve hizmette bulunmayı teklif eden iki Rus topçusundan birisiyim. O zaman VII nci Kafkas cebel topçu taburu kumandanı olduğumdan Ermenileri Erzurum'dan cebren çıkardıktan sonra Odişelidze'nin muvafakatıyla Erzurum istirdadında harp edilmemesini temin etmek için Osmanlı kıt'aatıyla anlaşabileceğime emin idim. Türk kıt'aatıyla harp etmek Odişelidze'nin planında yok idi. Fakat tali' başka türlü hükmünü icra etti. Seyidof, Türkleri vaktiyle teslih edemedi. Kıyam zuhura gelmedi. Seyidof ile Yüzbaşı vekili Yermolof'un itlaf edilmiş olmalarından korkuyorum. Ben, Ermenilerin tahribatından kendimi saklayabildim ve Cenab-ı Hakk'a (s.16) çok şükür ki, Ermenilere değil Türklere esir oldum. Rus ordusunun cepheden dağıldığı günden itibaren hiçbir Türk'e hiçbir vechile zararım dokunmadığından şu naçiz hizmetime mukabil memleketim olan Ukrayna'daki Kiyef'de ailemin nezdine gidebilmek üzere esaretten kurtarılmaklığımı rica etmek cesaretinde bulunamam. Bunun vakt-i merhûnu geldiği zaman bizzat emr edersiniz. Ancak birkaç seneden beri beni görmeyen ve altı aya karib benden mektup alamayan aileme yazdığım melfuf mektubun Kiyef şehrine gönderilmesine müsaade buyurmanızı rica ederim. Çünkü ailem şimdi hayatta bulunmadığıma hükm ederek me'yus bulunuyorlar. Ben de ailemin yegâne velisi bulunuyorum.

Benden başka kendilerini besleyecek kimseleri yoktur. Mektubumu göndermeye müsaade buyurursanız bir aileyi yeniden canlandıracak ve beni de bahtiyar edip ilelebet minnetdar bendeniz kılacaksınız. Kemal-i hürmetle müteşekkirim.

Yüzbaşı
İvan Gokilaviç Pilyat
İmza

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeniler, vatandaşlık bağı ile bağlı buldukları Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmek üzere kanun dışı hareketlerini giderek artırdılar. Öte yandan Türk ordusunda görevli Ermenilerin düşman tarafına silahları ile birlikte iltica etmeleri ise, Rusların doğudaki hareketlerini daha da kolaylaştırdı. Osmanlı idarecileri, Ermenilerin Doğu Anadolu'da bulunan Türkleri sindirmeye, ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerinin artması üzerine, bilinen tehcir kanunu çıkardı. Bu kanuna göre Ermeniler, yine Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bir başka yere, Suriye'ye zorunlu iskana tabi tutuldu. Bu sırada Rus ordusunun denetiminde kalan bölgelerde yaşayan Ermeniler ise, çetecilik faaliyetlerine devam ettiler.

Rus subaylarından Kaymakam (Yarbay) Tuverdoklebof ile Yüzbaşı Pilyat tarafından kaleme alınan raporda da belirtildiği üzere, Ermeniler, Doğu Anadolu'daki Türklere yönelik her türlü sindirme politikasını uygulamışlardır. Erzurum ve Erzincan'da Türklere yönelik katliam hareketleri, diğer Rus generalleri tarafından da yazılan raporlar ve gönderilen telgraflarda doğrulanmaktadır. Nitekim, Rus Kafkas Orduları başkomutanı General Odişelidze de Osmanlı Ordu komutanlığına gönderdiği telgrafında Ermenilerin Türklere yönelik sindirme politikalarını doğrulamaktadır. Türklere yönelik olarak icra ettikleri hunharca hareketlere rağmen Ermeniler, bütün bunları masumane kılıflarla örtterek, Avrupa kamuoyunda kendilerine destek aradılar. Hatta Suriye'ye doğru yapılan tehcir esnasında, Türkler tarafından soykırıma uğratıldıklarını iddia ettiler. Nitekim Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu bölgede görev yapan şahıslar tarafından tutulan raporların tarafsız bir gözle incelenip değerlendirilmesi, Ermenilerin günümüzde ortaya attık-

ları asılsız iddialarının bilimsel dayanaktan uzak olduğu kadar, yersiz olduğunu da gösterecektir.